

RAPSKI ZBORNIK II.

**OGRANAK MATICE HRVATSKE U RABU
SVEUČILIŠTE U ZADRU
GRAD RAB • OPĆINA LOPAR**

RAPSKI ZBORNIK II.

Rab, 2012.

Nakladnik:

Ogranak Matice hrvatske u Rabu

Za nakladnika:

Andriano Barčić

Glavni urednici:

Josip Andrić i Robert Lončarić

Uredništvo:

Jasna Vidas Vidović, Saša Potočnjak, Mirjana Legac, Mia Rizner,
Mona Othman, Željko Španjol, Andriano Barčić, Patrik Krstinić, Ivan Staničić,
Anton Depikolozvane, Marijan Bradanović, Sandra Paparić, Franko Markulić

Stručni suradnici:

engleski jezik: Gabrijela Ševerdija i Petra Brnabić

talijanski jezik: Regina Zubović

slovenski jezik: Željko Peran

njemački jezik: Ursula Paparić

Lektorica:

Jadranka Varošaneć

Korektorka:

Vesna Arsovski

Tisak:

Denona d.o.o.

10000 Zagreb, Getaldićeva 1

- 197 Branimir Vukosav
PRIRODNO-GEOGRAFSKI I SOCIOGEOGRAFSKI RESURSI I POTENCIJALI RAZVOJA TURIZMA
OTOKA RABA I RAPSKOGA AKVATORIJA
- 211 Vanda Pribačić Ambrožić, Milko Padovan, Lajos Szilovics, Božo Vojniković
ANTROPOMETRIJSKA SVOJSTVA STANOVNIŠTVA OTOKA RABA
- 219 Bruna Horović Vuković
OTOK RAB U FRANCISKANSKOM KATASTRU
- 235 Čedomir Benac, Igor Ružić, Kristijan Ljutić, Aleksandar Ferenac-Grubišić
RANJIVOST OBALA OTOKA RABA
- 245 Tomislav Balić, Anita Blagus, Elvira Kovač-Andrić, Berislav Marković, Nikola Sakač
TERMOGRAVIMETRIJSKA ANALIZA I ODREĐIVANJE pH TLA S OTOKA RABA
- 251 Miron Kovačić
MOGUĆNOST KORIŠTENJA GEOTERMALNE ENERGIJE U PODRUČJU LOPARA NA OTOKU RABU
- 259 Tihomir Marjanac, Ljerka Marjanac
PROJEKT GEOPARK OTOK RAB
- 275 Julije Derossi
RAPSKI RUKOPISNI SV. RUZARIJ IZ GODINE 1676. (Prijepis na današnju hrvatsku latiničnu grafičku formu)
- 285 Kristina Štrkalj Despot
JEZIČNE I KNJIŽEVNOPOVIJESNE ZNAČAJKE STAROHRVATSKIH PJESAMA U *PICIĆEVOJ*
PJESMARICI IZ 1471.
- 297 Marica Čunčić, Antonio Magdić, Ljiljana Mokrović
RAPSKI ODLOMAK GLAGOLJSKOGA MISALA IZ 15. ST.
- 309 Petar Runje
O FRA MATEJU MASTILIĆU (BOŠNJAKU) I NEPOZNATOJ INKUNABULI IZ 1492. GODINE
- 313 Davor Frankulin Travaš
PREZIMENA STANOVIKA GRADA I OTOKA RABA OD 15. DO 20. STOLJEĆA
- 327 Iva Lukežić
O GOVORIMA NA OTOKU RABU
- 335 Danijela Bačić-Karković
SVETO I SVJETOVNO U LIRICI SLAVICE ŠIŠARE
- 339 Dean Slavić
PJESNIŠTVO SLAVICE ŠIŠARA
- 347 Iva Muraj
VILA BANA PEROVIĆA U RABU ARHITEKTA EGONA STEINMANNA
- 359 Grga Frangeš
RAPSKI ZAGONI – VIŠEPROSTORNI SUHOZIDNI OBJEKTI ZA RAZVRSTAVANJE OVACA
- 365 Petra Valovičić
FESTIVAL „RABSKA FJERA“: JAČANJE IDENTITETA ZAJEDNICE I REVALORIZACIJA TRADICIJE
- 377 Goran Filipi
BARKA – COPUL – LADVA
- 383 Josip Andrić
RAPSKA LADA
- 405 Damir Sabalić
ZBIRKA MEDALJA IZ DONACIJE KUGLI U FRANJEVAČKOM SAMOSTANU U KAMPORU – ČITAVO
MEDALJE IZ 16. ST.
- 413 Milena Marijan Peranić
JAVNE SVEČANOSTI NA RABU U 19. STOLJEĆU

RAPSKI ZAGONI – VIŠEPROSTORNI SUHOZIDNI OBJEKTI ZA RAZVRSTAVANJE OVACA

GRGA FRANGES

Sažetak:

Suhozidne višeprostorne ovčare u obliku cvijeta znane kao „mrgari“ ikonički su primjer suhozidne baštine hrvatskog Jadrana. Do sada je u literaturi postojanje takvih građevina potvrđeno samo na otocima Krku i Prviću te u Walesu i na Islandu. Ova bilješka opisuje novi pronalazak sličnih struktura na otoku Dolinu te iskaze o njihovom nekadašnjem postojanju na samom Rabu. Kroz intervju sa nekadašnjim korisnicima prikazani su i obrasci nekadašnje ekonomske upotrebe ovih građevina. Na kraju rada spekulira se o okolišnim i socijalnim razlozima pojave ovih građevina.

Abstract:

Drystone sheepfolds of floral shape known as „mrgari“ are an iconic example of drystone heritage of Croatian coast. Up to now, findings of similar structures have been confirmed in the literature only for Croatian islands of Krk and Prvić and further abroad in Wales and Iceland. This note details the finding of such structures on the island of Dolin, and gives accounts of their prior existence on Rab itself. Economic use of these structures is described in the interviews with their former users. At the end of the paper we speculate on environmental and social reasons for the appearance of these structures.

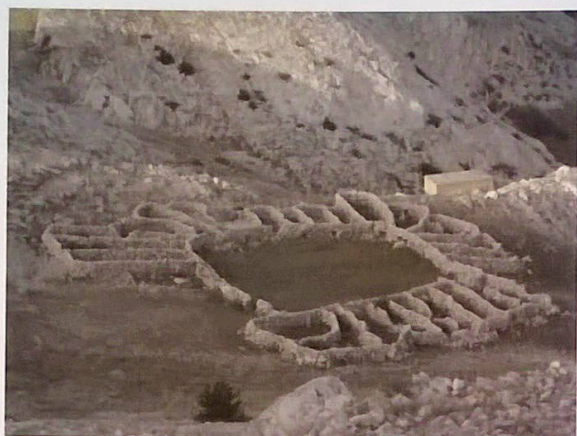
UVOD

U recentno vrijeme pridaje se sve više pažnje baštinskoj i krajobraznoj vrijednosti tradicijske suhozidne arhitekture naše obale. Jedna od njezinih manifestacija koja je privukla najviše pažnje i istaknula se kao reprezentativan i gotovo ikonički primjer ove tradicijske vještine su baški mrgari – suhozidne višeprostorne ovčare u obliku cvijeta. Ove jedinstvene utilitarne građevine odraz su specifičnih radnih potreba pastira iz Bašćanske doline koji ispašu vrše na okolnim zajedničkim pašnjačkim površinama, *komunadama* koje su smještene na dvije okolne visoravni te obližnjem otoku Prviću. Ovce različitih vlasnika, nakon razdoblja nenadgledane ispaše u kojem su se slobodno miješale, potrebno je razdvojiti radi strige, mužnje i sanitarnih radnji. U tu svrhu izgrađene su ove suhozidne strukture koje se sastoje od središnje prostorije, *sale*, i *pokrajnjih odjeljaka mrgarića*. Okupljeni vlasnici bi zajedno prikupili ovce i stjerali ih u središnji prostor odakle bi dalje svatko po biljezima na ušima izlučivao svoje blago i slao ga u njemu određen mrgarić gdje bi na miru obavio sav posao. Ovce su se potom kroz otvor na vanjskoj strani mrgarića ponovno puštale van na komunadu, na slobodnu ispašu. Ovo praktično rješenje prijeke radne potrebe bez ikakve je estetske namjere proizvelo složene suhozidne strukture cvjetnoga oblika koje, osobito ako ih gledamo iz zraka ili s uzvisine, oduševljavaju suvremenog promatrača.

Ključne riječi: Suhozid, ovčare, cvijetnog oblika, zagoni, mrgari, Rab, Dolin, otočko stočarstvo

Key words: Drystone, sheepfolds, floral shaped, zagoni, mrgari, Rab, Dolin, island sheepherding

¹ Horvatić B. (2010). Mrgari – suhozidne višeprostorne ovčare u obliku cvijeta na otoku Krku, <http://www.dragodid.org/materijali/mrgari-ENGL-HRV.pdf>, Dragodid.org – web portal o suhozidu. (pristup 6. 6. 2011.)

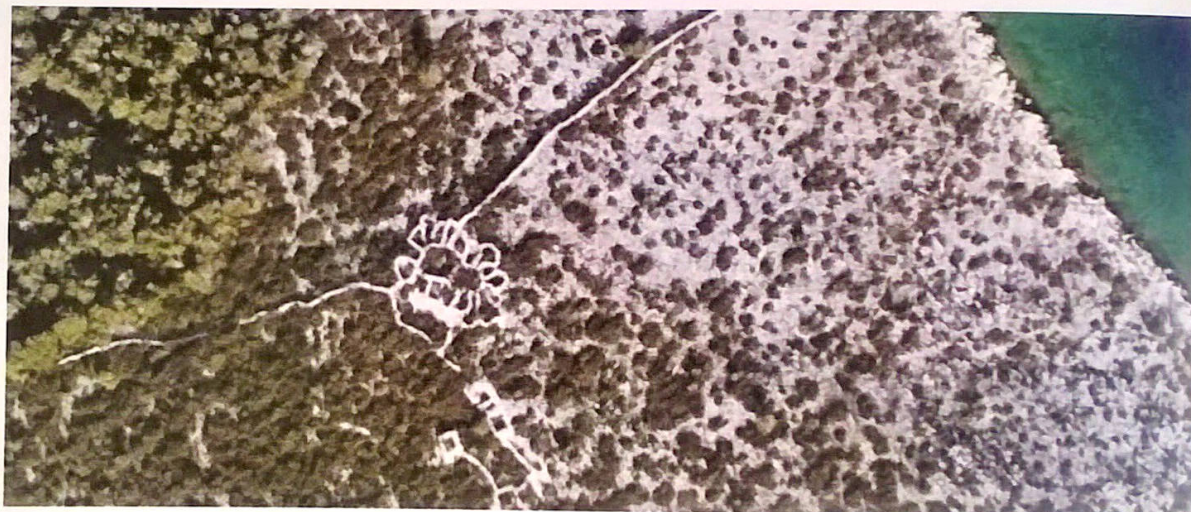

Slika 1. Mrgar na lipovici iznad Baške
(Grga Frangeš)

Do sada je u literaturi postojanje sličnih građevina zabilježeno na samo tri mjesta na svijetu: uz baške komunade to su pokrajina *Snowdonia*² u britanskom Walesu te Island. Neobično nam je drago iskoristiti izlazak ovoga Rapskog zbornika kao prigodu za objavu preliminarne zabilješke o pronalasku podudarnih građevina na otoku Rabu i okolnom arhipelagu.

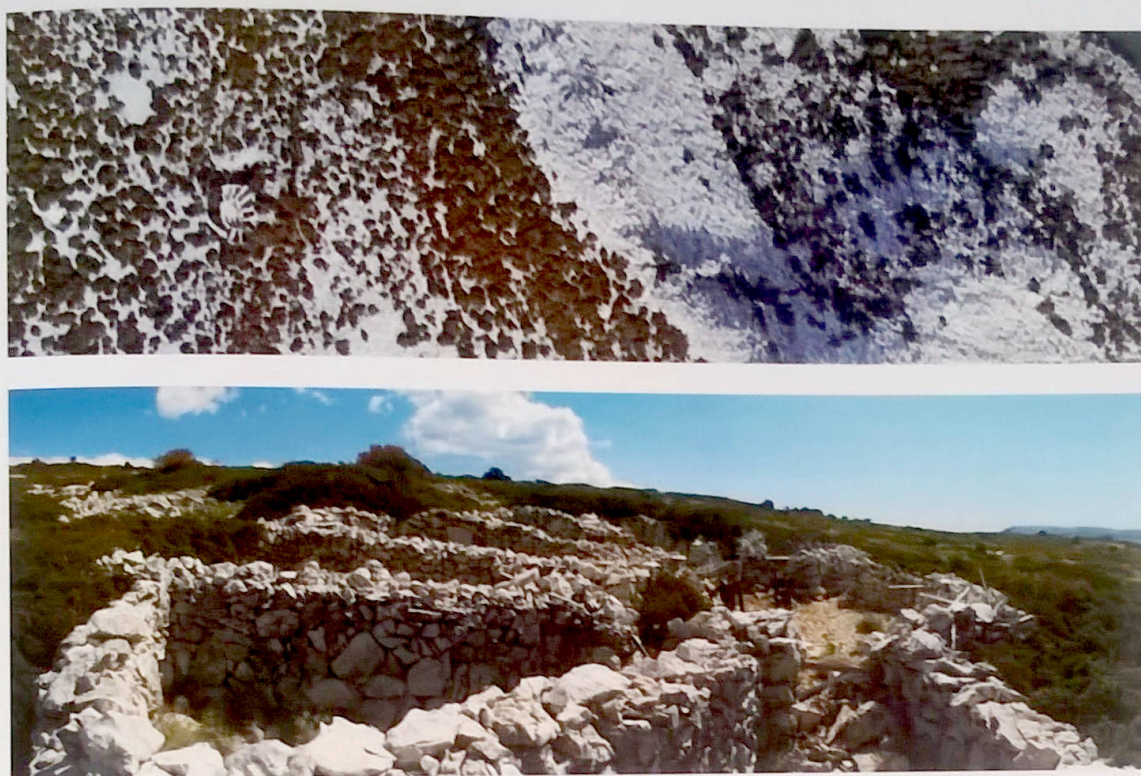
Pronalazak rapskih "mrgara"

Strukture slične baškim mrgarima prva je od stručne javnosti uočila Mia Rizner, arheologinja Konzervatorskog odjela u Rijeci tijekom pregleda ortofotografskih karata u sklopu priprema za terenski obilazak Raba. Na spomenutim zračnim snimkama susjednog otoka Dolina jasno su se ocrtavale dvije suhozidne cvjetne strukture na lokalitetima *Tanko*, blizu najužeg dijela otoka, te *Jezero*, pokraj lokve ispod

Slika 2. Suhozidna struktura na lokalitetu Tanko, zračna snimka i fotografija (ARKOD, Grga Frangeš)

² Hut, Field & Farm, <http://www.eryri-npa.gov.uk/a-sense-of-place/snowdonia-from-the-air/historic-landscapes/hut,-field-and-farm>, Snowdonia National Park 2010. (pristup 6. 6. 2011.)

Slika 3. Suhozidna struktura na lokalitetu Jezero, zračna snimka i fotografija (ARKOD, Grga Frangeš)

uzvisine *Veli vrh*. Kao dugogodišnja stanovnica Raba, Rizner je preuzela organizaciju obilaska i dogovorila prijevoz čamcem do Dolina gdje smo na dvije spomenute lokacije uistinu i zatekli obrasle no dobro ušćuvane i naizgled razmjerno nedavno rabljene "mrgare".

Objekt na lokalitetu Tanko nalazi se na suhozidnoj međi koja poprečno dijeli otok i sastoji se od dvije sljubljene središnje te 14 pokrajnjih prostorija koje zajedno formiraju grubi oval šireg promjera 31 m, a užeg 23 m. Ulazi za ovce naizgled su postojali s obje strane spomenute međe i svaki je vodio u svoju središnju prostoriju. U blizini nalazimo i nekoliko skloništa pravokutnog tlocrta koja su ostala bez pokrova.

Na lokalitetu Jezero nalazi se nešto manja struktura šireg promjera 20, a užeg 13 m, s jednom središnjom, devet pokrajnjih prostorija i jednim ulazom za ovce. Osobitost gradnje ovoga objekta jest da su pokrajnje prostorije građene izrazito angularno, poput trokuta čiji vrhovi ulaze u središnji prostor građevine. U blizini nema drugih uočljivih objekata, ali je značajna blizina razmjerno velike lokve.

Objekte strukture isticale su se od baških pandana po jednoj uočljivoj karakteristici: dok su krčki mrgari građeni od jednostrukog suhozida što omogućuje njihovo lako prekrivanje kako bi se akomodirale promjenjive okolnosti i

broj ovaca, ovi su objekti građeni izrazito solidno, od visokoga dvostrukog suhozida po kojemu je bez osobitog rizika moguće i hodati.

Za bilo kakve daljnje interpretacije ovoga značajnog terenskog otkrića valjalo je pronaći ljude koji su bili korisnici ovih objekata i obaviti razgovore s njima. Među ostalim i stoga da se oboružamo ispravnim lokalnim nazivljem kada govorimo o ovim važnim nalazima suhozidne baštine jer naziv "mrgar" na Rabu označava bitno drugačiju suhozidnu građevinu – ograđeno radno dvorište pastirskog stana.³

Sugovornici

Mia Rizner iskoristila je svoja rapska poznanstva da se raspita o mogućim sugovornicima koji bi nam mogli nešto reći o pronalasku na Dolinu. Usprkos zanimljivim i značajnim implikacijama za stručnu javnost i entuzijaste koji se bave suhozidima, rapsko otkriće objekata sličnih baškim mrgarima nije predstavljalo osobito iznenađenje za starije žitelje otoka. Rečeno nam je da su dolinskim pašnjacima raspolagali Banjolci te smo brzo bili upućeni na kazivača koji je i sam bio korisnik ovih struktura – Josipa Mikelića Šareta.

Dom umirovljenika gospodina i gospođe Mikelić odmah daje do znanja o važnosti koju su ovce igrale u obiteljskoj ekonomiji – u hodniku je izvešena fotografija šjor Josipa na banjolskom mulu s lijepim ovnom netom dovezenim s Dolina.

U razgovoru nam je odmah dana i točna terminologija vezana uz ovu pojavu: rapski analogon baškom mrgaru zove

³ Zdanovski, N. (1940): Nešto o ovčarstvu na otoku Rabu. *Zadrugar – kalendar hrvatskih seljačkih zadruga*, za 1940., 97-100.

se zagon. Taj naziv ujedno nosi i središnja prostorija objekta dok se pokrajnje prostorije u koje se ovce izlučuju nazivaju mošun.

Gospodin Mikelić objasnio nam je vlasničku i gospodarsku podlogu koja je uvjetovala izgradnju zagona: Dolin je poprečnim suhozidima bio podijeljen na tri dijela koja su uglavnom koristile obitelji iz Banjola. Svakim pojedinim dijelom raspolagao je drugi kolektiv od otprilike desetak kućanstava koje su ujedno bili i vlasnici rečenog zemljišta. Obitelj Mikelić bila je uključena u gospodarenje najjužnijim dijelom otoka pod koji je potpadao zagon na Jezeru. Broj ovaca koje je određeno kućanstvo moglo držati na ispaši bio je određen dogovorom koji je uzimao u obzir kapacitet pašnjaka i bio je malen, tek 12-ak ovaca po vlasničkom udjelu. Provedbu ovoga pravila nadzirao je seoski glavar, no kako se broj sudionika u gospodarenju pašnjakom smanjivao kroz godine, ono je shvaćeno fleksibilnije te su preostali suvlasnici držali i po 40 ovaca.

Ovce su na Dolinu boravile tijekom cijele godine s iznimkom slabijih jedinki koje bi zimi doveli na dohranu na parcele na Rabu. U okupljanje ovaca išlo se zajednički 3 – 4 puta mjesečno. Dogovor za polazak je obično bio posredan i spontan te je ovisio o vremenskim prilikama. Skupina bi krenula za mraka barkom na vesla te bi se po dolasku po već ustaljenom planu rasporedili svaki na svoj kraj zajedničke parcele i stjerali sve ovce prema zagonu. Potom bi se po zarezima na ušima zvanim *bilig* pojedine ovce izlučivale u mošune svojih vlasnika gdje bi se obavljala striža i druge radnje. Prigodom ovih zajedničkih posjeta održavali bi se putovi, lokva te ostala ovčarska infrastruktura.

U doba kada je šjor Josip preuzeo stado svoje obitelji ono se držalo uglavnom zbog mesa te se mužnja više nije vršila, no u njegovu je životu sjećanje da su njegovi *didi* muzli ovce i prevozili mlijeko natrag u Banjol te tamo proizvodili sir. Niti meso niti sir većinom nisu bili namijenjeni prodaji već su se koristili za prehranu obitelji i u manjoj mjeri za robnu razmjenu. Jedini proizvod koji je neko vrijeme organizirano otkupljivao bila je vuna za koju je postojala sabirna stanica.

Praksa zajedničkog gospodarenja dolinskim pašnjacima počela je ubrzano zamirati 70-ih godina prošlog stoljeća zbog ekonomske konkurencije turizma i industrijskih poslova.

Šjor Josip je iz nje izašao 90-ih godina kao jedan od posljednjih sudionika, a danas je na cijelom Dolinu ostao samo jedan ovčar tako da je potreba za zagonima nestala.

Naš drugi sugovornik Ivan Gušić iz Kampora lokalni je građevinski poduzetnik licenciran za radove na zaštićenim kulturnim dobrima te čest suradnik Konzervatorskog odjela u Rijeci posredstvom čega smo i stupili u kontakt s njime. Iako rođeni Kamporac, i sam je preko rodbinskih veza s Banjolom bio uključen u gospodarenje dolinskim pašnjacima te je nekoliko puta tamo odlazio na prikupljanje ovaca u tamošnje zagone. No najveće iznenađenje iz našeg razgovora s njime jest živo svjedočanstvo da je jednakih građevina bilo i na

poluotoku Sorinju na samom Rabu. Njihov današnji izostanak na zračnim snimkama objašnjava nesretnom okolnošću da su se našli u blizini makadamske ceste izgrađene 70-ih godina koja prolazi sredinom poluotoka. Omogućavanje pristupa motornim vozilima i istovremeni procvat gradnje betonom na otoku doveli su do potpune demontaže sorinjskih zagona čija je kamena građa smljevena u građevinski materijal.

Obrazac upotrebe ovih objekata bio je vrlo sličan kao na Dolinu. Sorinj je bio kamporski komunalni posjed i u gospodarenju njime sudjelovao je znatan broj tamošnjih obitelji. Nakon rata je ovaj zajednički oblik vlasništva jednostavno pretvoren u općenarodnu imovinu no to nije značajno utjecalo na obrasce njegova korištenja. Također je postojala jasna kvota koja je regulirala broj ovaca koje je pojedino kućanstvo moglo držati na ispaši, a koja je po sjećanju gospodina Gušića iznosila 30 ovaca. Na akcije se također kretalo zajednički nakon kratkog i spontanog dogovora. U 4 ujutro bi se okupio znatan broj sudionika oba spola i različitih generacija, te bi barkom krenuli na Sorinj kamo bi stigli oko 5.30 i započeli prikupljanje ovaca u zagone. Za razliku od Dolina ovdje bi se redovito u malenim kućicama i prespavalo kako bi se za obavljanje svih potrebnih poslova iskoristio i idući dan. To je bila vesela prigoda za druženje i upoznavanje, pogotovo za mlađe sudionike.

Usprkos većem broju ovaca i sudionika, ni ovčarstvo na Sorinju nije bilo tržišno orijentirano. Većinu svojih novčanih prihoda Kamporci su ostvarivali od prodaje vina, a ovčarstvo je i ovdje služilo kako bi se zaokružila prehrana vlastitog kućanstva. I ovdje se zajedničko gospodarenje pašnjacima počelo osipati početkom 70-ih godina da bi mu posljednji udarac zadala spomenuta izgradnja ceste i devastacija zagona. Danas se na Sorinju napasa nekoliko stada o kojima se individualno brinu njihovi vlasnici.

Oba naša sugovornika kao najveću izgublenu vrijednost ovakvog načina gospodarenja ističu upravo druženje i osjećaj zajedništva koji je proizlazio iz ovoga dijeljenog pothvata.

Umjesto zaključka

Strukturna specifičnost rapskih zagona naspram baških mrgara, solidnija gradnja dvostrukim suhozidom, objašnjena je uvidom u ekonomske okolnosti rapskog ovčarstva koji su nam dali kazivači. Za razliku od Baščanske doline, ovčarstvo na Dolinu i Sorinju uglavnom se nije nalazilo u domeni specijaliziranih tržišno orijentiranih stočara već je bilo dio široke i raznolike strategije obiteljskog preživljavanja koja se u podjednakoj mjeri oslanjala i na poljoprivredu, dok je glavni izvor novčanih prihoda bilo vinarstvo. Korisnička prava nad zemljištem nasljeđivala su se unutar kućanstava, a broj ovaca bio je relativno konstantan, dovoljan da zadovolji obiteljske prehrambene potrebe. Zbog tih okolnosti nije bilo potrebe za čestim prekranjem zagona i mošuna te su oni mogli biti solidnije i trajnije zidani.

Neobično je da usprkos tome što je komunalno gospodarenje pašnjacima uistinu globalno raširena pojava, ovakvo rješenje za razvrstavanje ovaca do sada je u literaturi zabilježeno u Walesu, Islandu i na sjevernojadranskim otocima. Ključ se možda krije u drugom uvjetu – nenadgledana ispaša je moguća jedino na lokacijama gdje ne postoji prijetnja od velikih grabežljivaca – vukovi su u Walesu iskorijenjeni u ranom srednjem vijeku⁴, a na Islandu ne obitavaju autohtoni grabežljivci veći od arktičke lisice.⁵

U hrvatskim okvirima sličnu povoljnu okolnost koja dopušta nenadgledanu ispašu nalazimo na našim otocima, ali postoji još nekoliko čimbenika koji uvjetuju eventualnu potrebu za izgradnjom specijalnih objekata za razvrstavanje ovaca. Na mnogim se otocima nenadgledana ispaša vrši bez miješanja ovaca, pregonski ili u ograđenim vlasničkim

cjelinama kao što su *drumuni* ili *kanti*.⁶ Drugdje se ovce više vlasnika i muzu zajednički te se dobit dijeli proporcionalno broju ovaca koje je vlasnik uložio u stado. Izgradnja višeprostorih suhozidnih objekata za razvrstavanje ovaca stoga je očigledno odraz specifičnog podudaranja okolišnih uvjeta, vlasničkih odnosa i gospodarskih praksi koje se, među ostalim spomenutim mjestima, desilo i u nekim predjelima otoka Raba. S obzirom na jasno povezan geografski slijed Baška, Prvić, Sorinj, Dolin, vjerojatno možemo govoriti i o izravnom prijenosu ovoga obrasca te svojevrsnom malenom istočno-kvarnerskom ovčarskom kulturnom krugu koji on implicira.

Ova preliminarne zabilješka ujedno je i poziv za daljnje istraživanje, vrednovanje i materijalnu zaštitu ovog zanimljivog fenomena.

Slika 4. Suhozidom oblikovan krajolik pašnjaka i dolaca s plodnom zemljom na poluotoku Sorinju (izvor: ARKOD)

⁴ Stanmore, I. The Disappearance of Wolves in the British Isles. http://www.wolfsonalaska.org/disappearance_of_wolves.html, Wolf Song of Alaska (pristup 6. 6. 2011.).

⁵ Icelandic Mammals <http://icelandicmammals.html> Iceland

⁶ Kale, J. (2010) Dudičev osik kao krajobrazni ključ, „Otok Pag“ [ur. Skračić, V.], Centar za jadranske onomastičke studije, Zadar (zaprimiti za tisak).